

Eesti Kunstiakadeemia restaureerimisteaduskond

KOOSTAJA: ANDRES LEBIN

SUURSadAMA SEPIKODA 2006/2007.ö-a.Arhidektuuri konserveerimise ja restaureerimise täienduskoolituse lõputöö

Suursadama küla Pühalepa v.Hiiumaa

Koostatud: Hiiumaal
Aprill 2007 a

SISUKORD

- Lk 1. Esikaan
- Lk 2. Sisukord
- Lk 3. Sissejuhatus
- Lk 4. Sisuline osa
- Lk 7. Hinnang
- Lk 7. Väline vaatlus
- Lk 8. Kahjustused
- Lk 9. Kokkuvõte
- Lk 10. Kasutatud allikad

Lisad

Fotod

Inventeerimiskaart

SISSEJUHATUS

Suuresadama sepikoda :

Suuresadama küla, Pühalepa vald, Hiiu maakond.

Omanik Dagomar AS.

Arhidektuurimälestis, registri nr. 23649 26/10/1999 a.

Ehitatud 19 sajandil kunagise lubjaahu asemele.

'' Kultuurimälestiseks tunnistamine ja kaitsevööndi määramine '' Kultuuriministri 17. jaanuar 2006. a käskkiri nr 12 (RTL 2006, 9, 181) kuupäev: 17/01/2006 registreeritud ja arvele võetud. Vt. pilt 1, mälestise asukoht ja kaitsevööndi piir.

Objekti (sepikoja) valik põhines peamiselt, kui mitu erinevat funktsiooni on antud objektile osaks saanud ja ka väga suur huvi sepatöö, sepiste vastu. Suuresadama, ka kui minu arvates Hiiu ma kõige huvipakkuvam, ilusam ja ajaloolisem sadam.

Oluliseks siinjuures pean ka seda, et objekt asub minu elukoha lähedal ja tunnen ka sadama juhatajat Sulev Vahterit, kes oli väga abivalmis ja leidis väga väärtuslikku tööaega minu kursusetööle ja mitmele külaskäigule Suuresadamasse.

SISULINE OSA

Suuresadama sepikoda asub sadama territooriumi läänepoolses servas u. 3.meetri kõrgusel merepinnast.

Sepikoda(sepapaja) on harilikult lihtne ruudu kujule lähedase põhiplaaniga ehitis,kus tehti ära kõik talumajapidamises,laevaehituses vajalikud rauatööd.

Sepatöö ajalooost;muistendi järgi oli Hiiumaa vanim sepp Vanapagan ise.Möökadega vaenuväed ja ristidega papid tunginud Eestimaale ja lõpuks jõudnud ka Hiiumaale.Seni oli Vanapagan Hiiumaal vabalt ringi liikunud.Nüüd põgenes ta aga metsa Kallaste pangale ja asutanud seal mäe külje sisse sepapaja.Seal tagunud ta koos sellidega kullast alasil kullast tööriistadega relvi.Valmistehtud relvad andnud ta kohalikele,võitlemiseks vaenlase vastu.Tööd tehti öösiti salaja,sest päeval oleksid külainimesed Vanapaganat ja ta sepikoda näinud.Vanapagan ise aga, olnud uudishimulik ja tahtnud külainimesi näha ja kuulda.Ta muutis end kitseks ja käinud Vahtrepal ringi.Kord kippunud ta mere ääres pesunaistele ligi.Naised kihutanud ta märgade riietega eemale,millepeale Vanapagan vihanud ja sulgenud sepikoja suure kivimürakaga.Ise öelnud,et kui leidub nii tugev mees,kes üksi selle kivimüraka ukse eest ära tõstab,saab seal sees leiduvad kullast tööriistad ja relvad endale.Kui aga kivitõstjaid on rohkem kui üks,muutugu nad kõik tuhaks ja liivaks.Vanapagan ise, pärast sepipaja ukse sulgumist,läind Soome.

Naturaalmajapidamine nõudis paljude töö-ja tarberiistade iseseisvat valmistamist.Seetõttu on Eesti talupojad omandanud osavuse ja oskused mitmel käsitöölal isalt pojale meetodil.Eesti käsitöömeistrite tööd ületasid tihti ka Saksa meistrite töid.Sinna hulka kuulusid ka sepad.

19.saj.teisel poolel oli Lääne-Eestis ja saartel peaaegu igas suuremas talus oma sepikoda.Oli ka vallaseppi,kuid saartel pole neid ametlikult täheldatud.Sepp oli igas külas väga vajalik mees,kelle abi vajasid põllumehed,kalurid,laevaehitajad jne.Ka mõisnikel olid oma sepad,kes olid vabastatud koormisest mõisa ees.Nad tegid sepatöö tavaliselt kasutada oleva maa eest.Vahel said ka rahapalka.

Sepa talus Muda külas on säilinud tänaseni alasi,mis pärineb väidetavalt Inglise aurikult,purunes tormis Mardihansu lahes 1853 a.Laeva tääv toodi talumeeste ühisel jõul maale,mis tules kuumutades tükeldati,ja meisterdati neist hiljem sepaalasiid.

Kuna sepikoda aetseb vanade lubjaahjude kohal,alustan ajalookulgu hilisemast ajast.Sadamasild ja lubjaahjud olid Suursadamas juba u.1580 a.paiku.Varasemad ürikulised teated Suursadama kohta pärinevad 16.saj.viimasest veerandist. 1570-1580 a.läänistas Rootsi

kuningas Johan III.mitu küla Hiiumaal kellegi Hans Wachtmeister'ile.Sinna hulka kuulus ka 2 adramaad Suursadama all paiknevast Sääre külast.H Wachtmeister oli siis ka sadamaga piirnevate maavalduste omanik.

1639 a. Oli sadamas neli lubjaahju,mis kuulusid De la Gardie´de käes rendil olnud Suuremõisale.On teada,et aastal 1651 oli Suuresadamas neli lubjaahju,mis pärastpoole asendati 5-st kohast köetava suure ahjuga.Vajalik lubjakivi toodi Hilleste paemurrust, ka Partsi jämedat kruusa põletati lubjaks.Suursadama lupja kasutati ka Viiburi ja Peterburi ehituseks.

Kui 1680 a.paiku rajas Hollandlane Erasmus Jacobsson , kelle käes oli 1674.a.peale rendil enamik De la Gardie´de mõisaid,siis loodi Suursadamasse laevaehitusettevõtte.Suursadam küll kandis tollal Sääre sadama (Eerle Ham) nime.Hilisemal 16 saj.lõpu poole ka Sügavsadam (Djuphamn) rootsi k.

Laevaehituse tarbeks 1683 a. ehitati sadamasse sepikoda (praeguse slipikuuri kohal), köiepunumistöökoda,ellingud ja muid vajalikke hooneid.Vt.pilt nr.2

Suursadamasse sisse veetud raua,köite ning puhastatud kanepi põhjal oletab L Tiik,et E Jacobssoni laevaehitusettevõtte töötas tollal juba täishooga.Raud läks sepikotta laevade metallosade valmistamiseks,puhastatud kanep köie punumiseks töökotta ning valmis köied laevade taglastamiseks.

Eeltoodu põhjal võib oletada,et nii intevsiivse sadama kasutamise ja ulatusliku laevaehitustegevuse juures oli Suursadamas tollal peale

sadamasilla,sepikoja,lubjaahju(de),tallihoone ning köiepunumistöökoja veel teisigi ehitisi.

Lähemad andmed hoonete kohta paraku aga puuduvad.Ka ei tea me praegu,kas E Jacobssoni aegseist ehitistest on ehk midagi ka säilinud või jäid need seisma ja lagunema juba Põhjasõja aastail .

Selleaegsed sepikojad olid ehitatud lihtsatest käepärastest materjalidest.Palkidest seinad,paekivist ääs,tammepakul alasi ja kõvakstallatud pinnas või kruus.Ääsi kõrgus maapinnast u.60cm.ja 80-100cm.pikk,mille all hoiti rauatükke,sütt(sell ajal tihti küll puusütt) ja suuremaid harvakasutatavaid tööriistu.Lööts oli harilikult ääsist vasakul pool,mille kere koosnes kolmest pirnikujulisest puukaarest,mis servapidi olid ühendatud nahast seintega nii,et moodustus kaks kokkusurutavat õhuruumi või õhukotti.Löötsa nahaks-seinteks kasutati poolpargitud looma-või hobusenahka.Nahad löödi tihedalt kaante servade külge.Tugevduseks ja tihendamiseks kasutati ka puitliistusid.Sisemised õhuklapid tihendati pehme lambanahaga.Tööpõhimõttelt kahe kambriga lööts toimis nii,et löötsa ühe liigutuse ajal puhus ääsile õhku ja samas imes uue õhukoguse.Vt.pilt nr.3.

Tööriistadeks oli igal sepal omatehtud instrumendid.Alasid,puurpingid ja mitmesuguse suuruse ja vajadusega tangid ja vasarad,millede varteks kasutati pihlakat.Vt.pilt nr4,5,6.

Kui 1700 põhjasõda otseselt Hiiumaad ei puudutanud,mõjutas sõjasündmuste kulg ometi ka Suursadama tegevust.Saare jõukandjad pagesid Rootsi ja tegevus Suursadamas lakkas sootuks.

18.saj.teise aastakümne lõpus võeti sadam taas kasutusele.Taas pandi käima vanad lubjaahjud.Kuid lubja põletamine lõppes peagi,sest Tallinna ja Paldiski ehitustöödeks veeti metsa nii palju välja,et seda lubja põletuseks enam ei jätkunud.

Jacobsoni rajatud laevaehitusettevõtet enam ei taastatud.

1796 a. Ostis Suuremõisa koos sellele kuuluvate valdustega Suursadamas Otto Reinhold Ludwig Ungern-Stenberg. 3 a.hiljem omandas O.R.L.Ungern-Stenberg ka Aunaku (Kassari) mõisale kuuluvad valdused Sääre külas.Ning kui 1808 a.tema poeg Konstantin ostis ära

Vaemla mõisale kuulunud kuus Sääre küla talu, said Ungern-Stenbergid Suursadama ning sellega külgnevate maade täielikeks peremeesteks.

Siitpeale algas ka Suursadama tegevuse uus tõusuperiood.

Siinjuures on märkimisväärne Suursadamas 1854 a. ehitatud kolmemastiline purjelaev ``Hioma``, mis esimesena Eesti laevadest, purjetas üle ekvaatori.

Ungern-Stenbergi kirjast 21 nov. 1799 a. Eestimaa Kubermanguvalitsusele, saame teada sadama olukorrast ja hoonetest, mis asetsevad sadamas, kus ta loetleb palkidest ehitatud sadamasilda, kivist aita, puust aita, kivist hobusetalli ja kivist sepikoda. Endiselt ka lubja tootmine, mida kutsuti kohalikuks tarbeks ja veeti vahel ka Pärnusse ja Viiburisse.

Lubjakustus aukudest vt. pilt nr. 2

Sepikojas asukohast tollal annab aimu Ungern-Stenbergi enda maalitud akvarell Suursadamast. Vt. pilt nr. 7.

Ligikaudu samas kohas on sepikoda ka praegu, ent oma väljanägemiselt üsna erinev sellest, mis on kujutatud akvarellil. Vt. pilt nr. 8.

1881 a. Suursadama plaanilt aga näeme, et sepikojas asukoht on tänasel kohal. Vt. pilt nr. 9.

20. saj. teise aastakümne Suursadama hoonete parandustööde kirjeldusest loeme, et Sepikoda on endine lubjapõletamise ahi (paekivirähnast maapinna sisse kaevatud). Ahju küljed on lihtsalt paekivi müürid. ORKA; F. 1091, nim. 1, s. 807 (Kod. Eesti Vabariigi Mereasjanduse Peavalitsuse ja V. Kilxmees'i vahel sõlmitud tööleping, Hiiu Suursadama hoonete parandustööde eelarve ja sadamaehitiste projektid 1929-30). Vt. pilt nr. 10.

Suurem remont võeti aida juures ette 1929 a. Nagu selgub tööde kirjeldusest laoti siis ümber vana põletatud hollandi kivist katus, puuduvad ja katkised kivid asendati sepikojas katuse lammutamisel saadud kividega.

Tsitaat seletuskirjast; Ait-töömaja, elumaja ja elevaator on kõik ühesuguste vanade tüübiliste Hollandi katusekividega kaetud. Et kõik tähendatud katused parandust vajavad ja selleks sarnaseid kiva enam kohalikul turul saadaval ei ole, pealegi vajab sepikojas katuse täielikku ümberladumist ja ligi 25% kiva puudu, siis on arvatud sepikojast saadud kividega kõik teised kivitükid parandada ja sepikoda uueste teiste tüübiliste kividega katta, kuid igatahes põletatud kividega, et hoonete üld v a a d e t ü h t l u s t a d a.

Seega 1929 a. remontööde ajal, sai sepikojas katusele laotud uued punased katusekivid.

Sepikoda töötas edasi ka Saksa okupatsiooni ajal 1942-1944 a. kui võeti käsile kahe kolmemastilise purjelaeva ehitus, mil sepikojas teenuseid samuti vajati. Kuid sõja tõttu jäi laevaehitus pooleli.

1944 a. Nõukogude väed rajasid sepikojas tagumisse külge paekiviklibusse vahiposti kuulipildujaga, mis oli suunatud maanteele, kaitsmaks loavarusid, mis asusid aidas.

Pärast sõda algas Suursadamas taas küllalt aktiivne elu. Seal loodi ja töötas laevaehitusartell Hiiu (Hiiumaa mootor-kalapüügijaam).

1946 a. Mehaniseerimise ja elektrienergia vajadusel ehitati sepikotta diiseldiisgeneraator elektrijaam, mille käigus vahetati välja välisüks ja katus. Välisüks vahetamisel ülemist kaarti ei taastatud, vaid jäeti uksele ülesse kõrgendus (elektrijaama seadme tarbeks). Kelp kaotati, katusele paigaldati sileeterniit plaadid ja kadus katuse harjast ülespoole ulatuv vana sepikojas korsten. Ehitati puidust ventilatsiooni korsten lõunapoolsele küljele katuse keskele. Sellest ajast sepikojas enam sepatõid ei tehtud. Sepikoda kolis mõneks ajaks teeäärseesse raudkivi hoonesse ja hiljem juba tänasesse remonditöökotta.

Sepikojast aga sai vahepeal ladu, kuni 1983 a. mil sepikotta paigaldati pilsipuhastus

seadmed, mis asetsevad sepikojas tänapäevani. Samal ajavahemikul on vahetatud eterniit uue lainelise eterniidiga.

1993 a. puhastati sepikoja ümbrust. Seinteääres kasvanud puud võeti maha, paekiviklibu lükati sepikoja külgedelt ja ehitati silikaadist kaitsesein. Vt. pilt nr. 11, 12.

HINNANG

Sepikoda ja teised vanad hooned 18-19saj. on Hiiu Suursadama ühed esinduslikumad arhidektuuri mälestismärke Hiiumaal. Kui kõik hooned taas punasd kivikatused ja valgekslubjatud seinad saavad, moodustavad nad koos taas ainulaadse arhidektuurilise ansambli, mis sulanduvad omavahel ehituslaadga (ait, tall, tollihoone, sepikoda jt.). Tööstuse arenguga on sadama territooriumile ehitatud küll viilhalle, kaarhalle, töökodasid jt. hooned, mis oma arhidektuuriga üldpilti sadamast aga sugugi ei rikasta ja sellist vaadet merelt enam ei anna, nagu olid hooned 1930-1940 aastail oma täies ilu ja elujöus.

Kuna Hiiu Suursadama näol on tegemist Eestis ainukese selletaolise sadamaehitiste kompleksiga, tuleks edaspidi leida võimalus kogu sadama territooriumi ning seal leiduvate ajalooliste hoonete korda tegemiseks.

VÄLINE VAATLUS

Sepikoja välist vaatlust alustan otsaseina, sissekäigu (NO) poolsest küljest. Laotud paekivist, seotud lubimördiga, kaetud lubikrohviga ja parandatud osaliselt tsementkrohviga. Hoone otsaseina laius on 10,5 m. milles ukseava, kaks aknaava ja üks viiluotsa aknaava. Ukseava viilu suhtes kergelt paremal, pealt kaarja võlviga, mis tänaseks ümber ehitatud. Uks kaetud horisontaalsete laudadega ja värvitud olivärviga. Ukse mõlemal pool ruudukujulised aknaavad 3x3 ruudustikuga mitte avanavad ja kaetud olivärviga. Viiluotsa aken säilinud vana, värvkate puudub ja osalt klaasid purunenud. Viilu ots laotud tellistega. Parempoolse akna kohal seinas augud, puuritud el. kaablite läbiviimiseks, mis põhjustanud seinas pragunemise. Vt. pilt nr. 12.

Sepikoja parempoolne külg laotud silikaat tellistega, uuele valatud betoonvundamendile. Katuse räästast pikendatud ca. 1 m. jagu vt. pilt nr. 13.

Sepikoja tagumine sein osa peitub paekiviklibu sees, paistab vaid katuseviilu sein. Vasakult ulatub silikaatseina osa ca 1 m. Maakividest ja paekividest sein viilu alt kaetud lubikrohviga, alt äär krohvist ja mördist vaba, kohati paistab sein läbi. Krohvipinnal kohati näha pragusid, mõlemal pool räästa juures. Vt. pilt nr. 14.

Sepikoja vasakpoolne külg samuti paekiviklibu mäe sees. Katuseräästas ulatub pea pinnaseni välja. Seinaosa ca 0,4 m. kust paistavad sarikaotsad ja paekivi müüritist. Krohv puudub. Vt. pilt nr. 15.

Sepikoja esiseinas väikese kaevetööna vundamendini ei jõudnud. Vundament ilmselt

paekivist.

Katus kaetud lainelise eterniidiga, katkiseid kohti välisel vaatlusel silma ei hakanud. Katusel üks puidust ventilatsiooni korsten, kaetud pealt plekiga. Vt. pilt nr. 16.

Sepikoja sisemuses parempoolse aknaga nurka ehitatud kabinet kergseintega, ülevärvitud. Tagaseinas olevad tühimikud eraldatud samuti seintega ja ustega. Tagaseinas keskel vana kolde ja korstna esisein samuti eraldatud vaheseina ja uksega. Korsten seest värvitud (lubjatud) ja eraldatud laudis vahelaega. Ülejäänud ruumide laed kaetud värvimatta männilaudadega. Välisseinad seest krohvitud. Vt. pilt nr. 17.

Pörand on kaetud 2-5cm. paksuse betooniga ja selle all paeplaatitest pörand.

Pööningul sarika ehitus tavapärase, pennid u. 2m. kõrgusel laetalast. Sarikaid kokku 8 paari, neist esimene kõige värskem, teised vanemad. Kolmandal sarikal penn eemaldunud ja asub seal samas maas. Katuseroovitus laudis. Laetalade vahed täidetud kuiva liivaga. Vana sepikoja korsten pööningul alles, ulatudes harjani. Vt. pilt nr. 18.

Pööningu otsaseinad krohvimatta.

KAHJUSTUSED

Kahjustusteks sepikoja esiseinas on pragunenud müüritis vasakpoolse akna kohal. Kahjustused on tekkinud sein puuritud elektrikaabli aukude läbi vee sattumisest sein. Veel on pragusid müüris ukse kohal ja vasakpoolse akna kõrval ja vasakul räästas. Nende kahjustuste vältimiseks ja edasise kulgemise peatamiseks tuleb täita avaused sademete eest lubikrohviga. Viiluakna katkised klaasid ja puitosad tuleb asendada. Vt. pilt nr. 19.

Sepikoja vasakpoolne sein on juba kaitstud edasise lagunemise eest silikaat müüriaga.

Peamisteks kahjustuste tekke põhjusteks olid puujuured.

Tagaseinas olevate kahjustuste tekke põhjusteks on sademed ja ka päike. Kahjustuste kõrvaldamiseks tuleb eemaldada lahtised kivid ja mört ning täita tühimikud paekivi ja mördiga ja katta lubikrohviga.

Katuse seisukord on rahuldav, sademeid läbi ei lase, kuid esimesel võimalusel tuleb välja vahetada harja ja räästa laud.

Kokkuvõte

Kokkuvõtteks on öelda sepikoja kohta, et sepikoja suhteliselt heale seisukorrale on suured tänud eelkõige hr. Sulev Vahter'ile, kes heaperemehelikult suhtub ja hoolib sadama territooriumil asuvatel ajaloolistel hoonetel.

Kahtlematta sellise töö tegemisel on info hulk suur, mida ühekorraga raske meeldegi jätta. Samas aga vägagi huvitav, teadmisi ja silmaringi laiendav ettevõtmine. Sepikojast arvan, et võibolla oligi hea, et sinna viimati pilsipuhastusjaam ehitati, mille käigus ümberehitusi ei tehtud. Minetea mis funktsiooni ja ümberehitisi muul juhul tehtud oleks. Ka silikaatsein ühel pool seinal täidab täna kaitsvat funktsiooni selle taga peidus olevale paekivimüürile.

Kui mõelda sellele, et mis funktsioone hoone edaspidi võiks täita, siis arvan, et sepikoda võiks seal taas asuda. Kuid kas seppi leiduks?, sepiste vastu nõudlust ju on. Kuna Suuresadama aidas on palju merendusega seostuvaid museaale, ka sepiistu, siis võiks sepikotta luua ka sepikoja muuseumi. Samuti sinna juurde jooniseid ja muud lubjapöletamisest, mis selle sepikojaga on otseselt seotud.

Kasutatud allikad

K. Põllu ``Hiiumaa rahvapärane ehituskunst``2002 a.

L. Tiik ``Rannakaubandus ja lubja tootmine Hiiumaal`` Eesti Loodus 1975 a. nr. 12

K. Kesa ``Sepatöö Hiiumaal``2002 a.

A. Kuusemets ``Andmed Suursadama ajaloolise hooneteansambli ning kaitsealuse aida ehitusloo kohta``1983 a.

Hiiu Leht ``Suursadam aastatel 1942 ja hiljem``04.01.2000 a.

Pilt nr.1

Kaitsevööndi piirid ja sepikoda

Pilt nr.2

Vana sepikoja asukoht.
Lubjakustutus aukude kohad

Pilt nr.3

Lööts

Pilt nr.4

Separiistad

Pilt nr.5

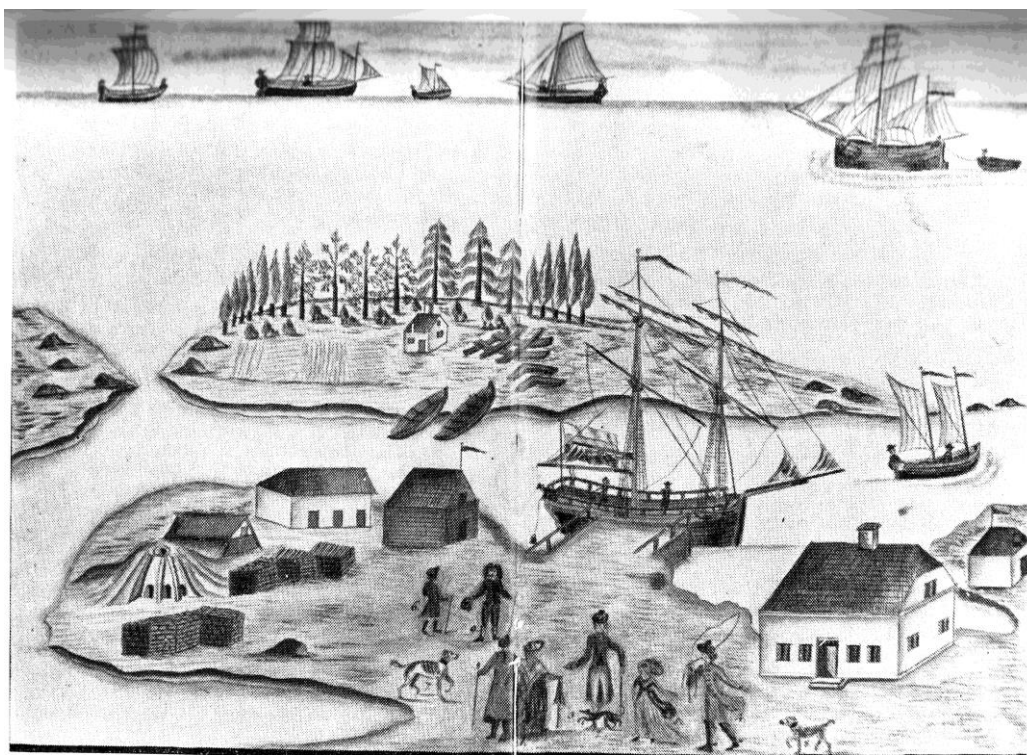
Sepaalasi

Pilt nr.6

Sepikoja puur

Pilt nr.7

Suuremõisa sügavsadam 1802. a. paiku.

U.-Stenbergi akvarelli jätele.

U.-Stenbergi akvarell

Pilt nr.8

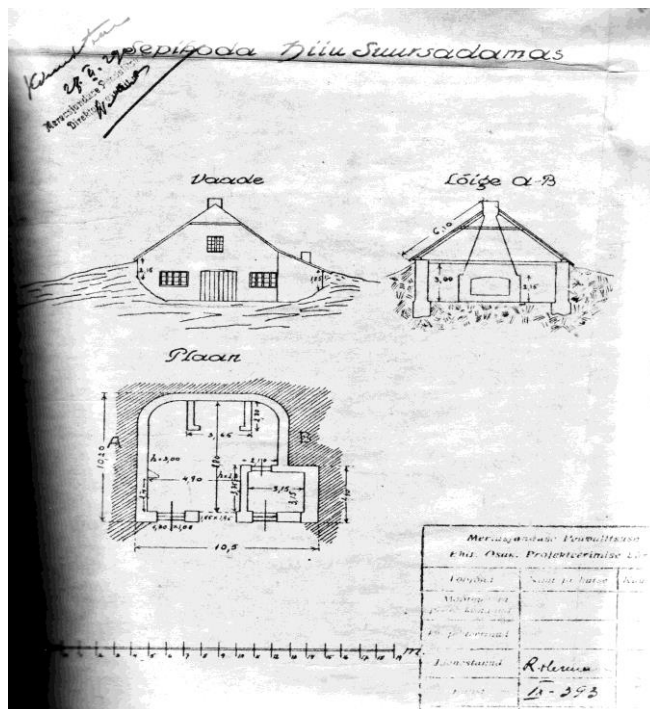
Sepikoda vasakul künkal 1912 a.

Pilt nr.9

Suursadama plaan 1881 a.

Pilt nr.10

Sepikoja plaan 1929 a.

Pilt nr.11

Sepikoda 1982 a.

Pilt nr.12

Sepikoja esisein 2007 a.

Pilt nr.13

Sepikoja vasak külg 2007 a.

Pilt nr.14

Sepikoja tagumine külg 2007 a.

Pilt nr.15

Sepikoja parem külg 2007 a.

Pilt nr.16

Ventilatsiooni korsten, puidust 2007 a.

Pilt nr.17

Sepikoda seest 2007 a.

Pilt nr.18

Vana korsten seest 2007 a.

Pilt nr.19

Pööningu aken 2007 a.